

Роман ГОЛИК

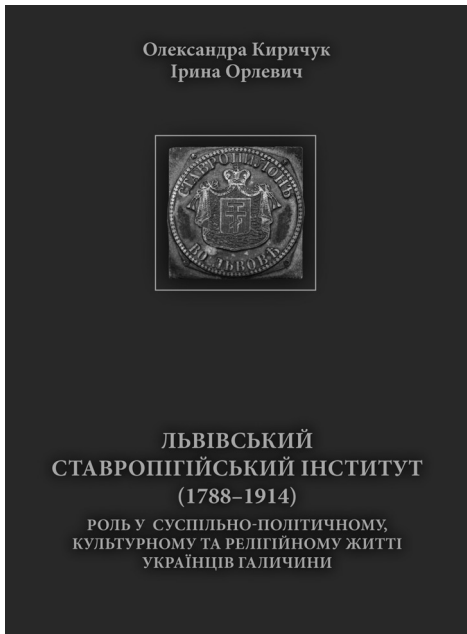
*доктор історичних наук
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>
e-mail: roman_holyk70@ukr.net*

**[Рец.]: ЛЬВІВСЬКА СТАВРОПІГІЯ XVIII – ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ: КОНСЕРВАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ МОДЕРНОСТІ [на кн.]: Киричук О.,
Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–
1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та
релігійному житті українців Галичини / НАН України,
Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей
історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с.**

Історія Львівської ставропігії давно привертає увагу вчених. Проте дослідникам (як, наприклад, Ярославу Ісаєвичу) йшлося, переважно, про Львівське

ставропігійське Успенське братство – суспільно-культурний, релігійний, книговидавничий осередок, який підтримував етноконфесійну ідентичність русинів/українців у пізньосередньовічний та ранньомодерний час. Натомість історія пізнішого Ставропігійського інституту довгий час не була бажаною темою, його зображали «реакційною» консервативною організацією, котра попри все залишалася осторонь українського національно-політичного вибору більшості колишніх галицьких русинів, а то і протистояла йому.

Водночас дослідження останніх десятиліть дають змогу по-новому розглянути діяльність цієї «твердині галицького консерватизму» середини XIX ст. і шляхи її ідеологічної й організаційної трансформації. Рецензована монографія Олександри Киричук та Ірини Орлевич – наслідок

синтетичного, але водночас й аналітичного розгляду історії Ставропігійського інституту від моменту ліквідації (і водночас відновлення у новому, реформованому, вигляді) давнього Ставропігійського братства й аж до Першої світової війни.

У праці, що охоплює вісім ґрунтовних розділів, детально розглянуто історіографію проблеми, проаналізовано її джерела, простежено політико-правові трансформації інституції в ранньоавстрійський час, наприкінці 1780-х років; досліджено його фінансову й господарську діяльність. Проте головне, що в роботі привертено увагу до ролі Ставропігійського інституту в суспільно-політичних процесах і церковно-релігійному житті Галичини ХІХ – початку ХХ ст., окресленого його роль у галицькому українському (руському і російському) книговиданні, у розвитку освіти та науки галицьких українців.

Знаменно, що в дослідженні обрано саме українську перспективу розгляду історії Ставропігійського інституту у Львові як замітника Ставропігійського братства – і в назві, і у намаганнях продовжувати й розвивати традиції Львівського Успенського братства в житті (Галицької) Русі. Показано шляхи, якими руські діячі зуміли відстояти форми й методи діяльності своєї організації під тиском австрійських релігійних реформ, які унеможливлювали ідею церковного братства як культурного товариства. Книга демонструє, яку стратегію обрало братство, щоби зберегти і світську незалежність у формі громадського товариства, і певну церковну автономію у вигляді особливої ставропігійної установи – своєрідного «третього чину», поряд із чернецтвом та священством. Певною мірою, це було знаком вищості організації над іншими мирянськими спільнотами греко-католиків, із власним статутом й амбіціями впливу на церковну політику. Це також ставило навіть світських членів Ставропігії у статус, близький до осіб духовного сану, хоч саме правове становище організації було не таким певним: воно могло вести культурно-просвітницьку, але не політичну діяльність, хоч прагнуло, очевидно, і цієї ролі на суспільній арені.

Зі сторінок монографії Ставропігійський інститут постає фундацією – вагомим суб'єктом економічних відносин, зі значним капіталом та цінними паперами, великими сумами пожертвувань, поліграфічною базою, нерухомим майном (як архітектурний комплекс). З другого боку, уже в першій половині ХІХ ст. колишній статус ставропігії як педагогічного центру ранньомодерного типу був поступово втрачений. Основну навчальну функцію взяли на себе державні школи. Ставропігія як аналог тривіальної школи залишалася осередком церковно-релігійної освіти, спрямованої на збереження обряду та церковного співу, церковнослов'янської мови тощо. Проте саме тут до 1848 р. діти вивчали руську (українську) мову – в цьому полягала унікальність організації. Треба також виокремити благодійну діяльність Ставропігійського інституту (стипендійних фондів для вихідців із бідних родин для здобуття вищої освіти). Важливим аспектом у діяльності закладу була, як свідчить дослідження, і жіноча освіта (діяльність «жіночого виховального пансіону»), як і загалом увага до проблем, котрі називаємо гендерними.

Водночас інститут та його друкарня довгий час залишалися центром книговидання. Якісна на той час поліграфія, різні друкарські шрифти (кириличний, латинський, гебрайської абетки) дозволяли закладу видавати (і продавати) навчальні книжки, художню літературу, наукові праці. Певний період Ставропігія не мала вагомих конкурентів і друкувала книги для товариств усіх руських (українських) політичних спрямувань у краю: від русофільського Товариства ім. М. Качковського

до народовської «Просвіти» та Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Зміст «ставропігійських» видань, як свідчить монографія, був доволі багатоманітним, спрямованим на різні сфери «народного життя»: від релігійної літератури до практичних порад «для здоров'я і краси», від монографій до популярних брошур. Усе це робило книжну культуру Львівської Ставропігії значущим сегментом галицького письменства.

Важливою сторінкою в історії Ставропігійського інституту з рецензованої праці постає й наукова, зокрема історіографічна, діяльність його членів: від Дениса Зубрицького до Антона Петрушевича й Ізидора Шараневича. Низка робіт цих та інших авторів у середині – другій половині XIX ст. справді заповнювала тематичні ніші не лише руської (української), а навіть і польської історіографії краю (зокрема там, де йшлося про історію самого Львова й середньовічної Галичини).

Зрештою, як справедливо зауважено в роботі, у 1848–1849 рр. саме члени Львівської Ставропігії були серед тих, хто творив тогочасну інтелектуальну та політичну еліту галицьких русинів/українців у Головній Руській Раді та на Соборі руських вчених. Вони ж сприяли створенню «Галицько-руської матиці», ініціювали появу першого україномовного часопису у краю – «Зорі Галицької» та виступили його видавцями.

Проте найголовніша проблема, яку порушує рецензована монографія, – політичні орієнтири Ставропігійського інституту, світогляд його членів і боротьба за ранньомодерну «ставропігійську спадщину» між українофілами та русофілами. Авторки монографії, як і Анна-Вероніка Вендланд (Anna Veronika Wendland), відзначають неабияку консервативність установи. Вони описують Ставропігійський інститут як замкнуту структуру, з обмеженим доступом, високим «вступним» (внеском) і загалом ритуалізованистю прийняття нових членів організації як, певною мірою, «аристократичної», «шляхетської» організації.

Самосвідомість та світогляд членів Ставропігії XIX–XX ст. на сторінках дослідження постають специфічним комплексом уявлень, сконцентрованих довкола «етимології»/етимологічного правопису, церковнослов'янської мови, східного обряду, «староруської» культури середньовічного та раннього нового часу. Таку систему поглядів дослідниці вважають архаїкою, реліктами чи атавізмами минулого (умовно кажучи, «середньовічними стандартами», що обмежували коло спілкування ставропігійців і, фактично, «відтягували» їх у минуле, віддаляли від XX ст. та суспільної реальності, серед якої ті жили).

Саме в цьому частково коренилося також невизнання української ідеї, національних і державницьких прагнень українців, що в цих координатах були новою, незвичною для прихильників консервативної Русі, реальністю. Акцент на церковнослов'янщині й етимології також не сприяв позитивній рецепції малоруської (української) літературної мови та літератури, яку стали творити галицькі народовці. Нечітка «загальноруська» національна ідентичність, на яку орієнтувалися члени Ставропігії, відділяла русинів від поляків, але не виокремлювала малорусів-українців та їхню культуру, зрештою, і саму Малу Русь/Україну як щось особливе, тим більше не робила її ідеалом. Недовіра до фонетичного правопису та самої назви «Україна» як заміни давньої «Русі», небажання прийняти культ козаччини і Тараса Шевченка – все це відвернуло від Ставропігійського інституту представників модерного українства в Галичині, підривало довіру до організації серед ширших кіл українського населення краю, відокремлювало її від молодших поколінь української інтелігенції, а отже, й від майбутніх перспектив.

Проте, на думку авторок книжки, до початку 1880-х років Ставропігія ще мала змішаний компромісний склад (її членами були Василь Барвінський і Юліан Романчук) й могла стати осередком інтеграції різних політичних течій тогочасної Галицької Русі. Проте цей шанс був упущений, до того ж, у цей час також і в релігійній площині виник «обрядовий конфлікт» між ставропігійцями та вищим клиром Греко-Католицької Церкви. Натомість «архаїчно-русоцентричний» вектор думки, явний чи прихований монархізм і «антидемократизм», повага до «чистого східного обряду», а також намагання застосовувати російську літературну мову в літературній практиці, а згодом і діловодстві, поступово, але стрімко зближували членів ставропігії з російськими панславістами та державною ідеологією Російської імперії (звідки, зрештою, почало надходити й фінансування для установи). Авторки стверджують, що така ситуація – наслідок замкненого кола, у якому опинилися ставропігійські консерватори: польського натиску, що посилював русофільські аспірації, і українського, який русофіли Ставропігії теж вважали «польською провокацією» і який також посилював ці настрої. Так чи так, перші десятиріччя ХХ ст. змістили Ставропігійський інститут із центру на периферію суспільного життя, а перипетії Першої світової війни, російської окупації Галичини та відступу російських військ призвели до радикальних змін у житті давнього інституту – на певний час він зник зі суспільної арани.

Це означало крах тих ідеалів, до яких були спрямовані погляди ставропігійців, і нівелювало діяльність установи. Водночас, як показує монографія, упродовж ХІХ ст. інститут зробив вагомий внесок у дослідження давньоруської історії, історії релігії, у розвиток лінгвістики, джерелознавства, етнографії Галичини. Ставропігійські діячі були ініціаторами української/руської археології й музейництва у краю, розвивали активну пам'яткоохоронну діяльність. У певний момент публікації Ставропігійського інституту слугували важливими імпульсами просвітницької діяльності на галицьких теренах.

Отож, можу сказати, що монографія Олександри Киричук та Ірини Орлевич показує всі (чи майже всі) «світла» й тіні Львівської ставропігії ХІХ – початку ХХ ст., а об'єктивний погляд і багата джерельна база, на яку опираються дослідниці, демонструють ці контрасти з особливою чіткістю. Натомість, вдало добрані та яскраві ілюстрації, зокрема портрети чільних членів інституту, вміщені наприкінці праці, дозволяють не просто візуалізувати ставропігійське середовище, а й показати його людський вимір.

Звісно, хотілося б ширшого розкриття ментальності членів Львівської ставропігії, більшого аналізу їхніх мовних практик, можливо, і розлогішого просопографічного аналізу їхнього середовища. Очевидно, дослідження й продовження потребує також історія інституції після Першої світової війни. Проте все це – побажання на майбутнє. Наразі ж можна привітати дослідниць та наукову спільноту з появою солідної праці, яка заповнює важливий сегмент українознавчих досліджень, та побажати нових і нових праць на цій ниві.